

Similarity of Themes in Rudaki and Hafiz's Poems*

Dr. Rooyintan Farahmand¹

1. Introduction

Contrastive Literature is an important and invaluable branch of evaluating prominent works in a certain language which can uncover the source of literary types or genres as well as themes of a language's written heritage whether in the form of poetry or prose. It can also manifest the influence on and from poetry types or similarities in the lines of thought both in the content and form. Research on Hafiz and investigation of similarities in the themes of Hafiz and his contemporary poets has a long history.

For many years, researchers have written and conducted studies on Hafiz. In contrastive studies, the researcher investigates the themes of similarities of thought between the creators of poetry and prose from their birth to their growth. Such literary studies, which are based on influencing and being influenced or similarity of thought, and in which the researcher aims to dig out different poets and writers' adaptations of and loans from each other, or tries to investigate the frequency of the common themes and patterns of thought, have a long history and can easily be found in rhetorical texts, translated works, and literary criticism.

*Date received: 14/07/2018

Date accepted: 22/12/2018

Email:

rooyintanf@yahoo.com

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Iran.

2Methodology

The present study was an attempt to investigate the similarities of thought in Rudaki and Hafiz taking a descriptive-analytical method. The analyses have been organized based on comparison and evaluation of the poems of the two poets taking into consideration the similar themes of thought.

3.Discussion

Apparently and compared to the present time, Hafiz had a ready access to Rudaki's sonnets and the written heritage of the Samanids. The sonnets of Hafiz are an image of the Persian literary heritage. Themes and concepts of the early great Persian poets can easily be traced in this magnificent thesaurus. Thanks to his prodigious memory and genius in poetry, Hafiz created a collection, based on the form and content of the old Persian poetry including sonnets and other literary genres, which represents the magnificent architecture using Persian material.

Considering the permanent presence and influence of Rudaki in and on the minds of the different poets from his time to the present, it seems that, with his precision and meticulousness in choosing themes and ideas for his sonnets, Hafiz enjoyed single elements (like certain words), clauses (such as adjectival clauses), images and concepts of Rudaki. Critics and experts have usually touched upon the influence of Rudaki on Hafiz and the similarity of themes between the poems of the two. Rudaki and Hafiz have a lot in common considering their personality traits and manners as well as poetical interests and viewpoints toward the universe and its elements. Both poets know the ins and outs of Persian poetry and its interrelationship with music. Their poems are missionary works done out of their pleasant disposition. Based on the very few poems left from Rudaki, and

regarding Hifiz's sonnets, some major topics were investigated in them. The first topic in common is the frequency of use in similar clauses, which is usually accompanied by the 'worship of wine' and its rituals. Throughout his poems, Hafiz reflected the old tradition of wine worshipping, festivity, and joyance and thus can be regarded as being in the same line with Rudaki.

Describing the countenance of the beloved is particularly outstanding in the poems of Rudaki and Hafiz. Picturing the spring season is another common theme. Rudaki and Hafiz would also perceive destiny through wisdom and principle. The frequency of common register in Rudaki and Hafiz's poems is a reflection of their similarity and common ideology toward life with its ups and downs. In the next step, the present study has analyzed the meter and lateral music in Rudaki and Hafiz's poems with the themes of picturing spring and the beloved and the beauties of the nature.

4. Conclusion

The findings of the analyses represent the fact that the legacy of the sonnets of Rudaki and his contemporary poets of the Samanids was so rich and enduring that Hafiz could not be indifferent to them. It merits remarking that Rudaki and Hafiz knew the tricks of the trade regarding Persian music and had pleasant singing voices which helped them pay a lot of attention to the form and content of the poems they would compose.

The present paper also investigated the common concepts and ideas in Rudaki and Hafiz's poems. One of these concepts was music. As mentioned earlier, both of the poets knew the ins and out of the Persian music and had pleasant singing voices. This, together with their fluency in poetry and choosing appropriate meter, helped them compose enduring poems and sonnets. The frequency of musical terminology in their poems is another affinity between the two poets.

Delicate fragrance is another common element in their poems. As a matter of fact, the two poets, with their keen sense of smell, paid a lot of attention to various scents and intelligently saw, heard, and smelled elements of the universe. Because of their meticulous attention to the beauties of nature, Rudaki and Hafiz can be regarded as nature worshipers and lovers of the beauties of the universe.

Seizing opportunities and savoring the transient moments of life is another quality the two poets share. Based on the ephemeral nature of life, Rudaki and Hafiz viewed the basis of universe as legendary and evanescent and invited all to enjoy and savor the life in a great number of their poems.

It seems that anti-asceticism and hypocrisy were also reflected in Rudaki's lost poems. Conclusion can be drawn from the few remaining poems of Rudaki and comparing them with those of Hafiz that they insisted on worship of life and truth and abstinence from asceticism and hypocrisy.

Self-applause is another salient feature in Rudaki and Hafiz's poems. The two poets acknowledge their own true art. They eulogize their own poems which is not a mere gesture or exaggeration toward a person or thing; it rather is eulogizing the art. The eulogy, here, is about the poem, pleasant rhythm, coherence of speech, and disposition.

Keywords: Rudaki, Hafiz, Contrastive literature, Sonnet, Similarity of themes

References [In Persian]:

- Akhavan-Sales, M. (1999) Tree of Wisdom. With the assistance of Aliasghar Mohammadkhani. Second Edition. Tehran: Sokhan Publications.

- Dabir-Siaghi, M. (1991). *Pioneers of the Persian Poetry*. Third Edition. Tehran: SherkateKetabhayeJeebi Publications.
- EslamiNodoushan, M.A. (2004). *From Rudaki to Bahar*. First Edition. Tehran: Navid Publications.
- EslamiNodoushan, M.A. (1995). *The Unending Story of Hafiz*. Second Edition. Tehran: Yazdan Publications.
- EslamiNodoushan, M.A. (2002). *The Four Speakers of Conscience*. First Edition. Tehran: Qatreh Publications.
- Fallah, Gh. (2016). "The Structure of Rudaki's Poetry". *Textual Criticism of Persian Literature*. University of Isfahan. New Volume. No. 4 28-15.
- Farrokhi-Sistani, A.B.J. (1992). *Divan of Poems*. With the assistance of Mohammad Dabir-Saghi. Fourth Edition. Tehran: Zavar Publications.
- Farshidverd, Kh. (2001). *On Literature and Literary Criticism*. Third Edition. Second Volume. Tehran: Amirkabir Publications.
- Forouzanfar, B.Z. (1990). *Eloquence and the Eloquent*. Fourth Edition. Tehran: Kharazmi Publications.
- Haghighat, A. (1999). *The role of Persians in the World History of Civilization*. First Edition. Tehran: Koushesh Publications.
- Hamidian, S. (2015). *On the Zeal*. Fifth volume. Fourth Edition. Tehran: Qatreh Publications.
- Heravi, M.D. (1992). *AlabniahAnHghayeghAladwiah*. Corrected by Ahmad Bahmanyar. First Edition. Tehran: Tehran University Publications.

- Khaghani-Shirvani, B.B.A. (1995). Divan of Poems. With the assistance of Ziaaldin Sajadi Fifth Edition. Tehran: Zavar Publications.
- Khaleghi-Motlagh, J. (2009). Old Flowers of Evil. With the assistance of Ali Dehbashi. First Edition. Tehran: Sales Publications.
- Khorramshahi, B. (2006). Hafiznameh. First Volume. Second Edition. Second Edition. Tehran: Elmi and Farhangi Publications.
- Khorramshahi, B. (2007). From Greenery to Star. First Edition. Tehran: Qatreh Publications.
- Khosrawi, H. (2010). "The Style of Rudaki's Poetry". Journal of Persian Language and Literature, V.1. No. 1. 95-67.
- Mallah, Hosseinali. (1984). Hafiz and Music. First Edition. Tehran: FarahngvaHonar Publications.
- Mirafzali, S.A. (1990). "On this Long Story. New words on the Influence of Hafiz's Predecessors on him". V. 1 and 2. Danesh Publications. No. 58 and 59. 18-25 and 34-43.
- Modaberi, M. (1991). On the Status and Poems of the poets without a Divan. First Edition. Tehran: Panous Publications.
- Mohammadi, H. (2008). "The Influence of the Third and Fourth Century Poets on hafiz". Journal of Persian Language and Literature. V. 4 No. 11. 137-150.
- Moradi-Ghiasabadi, R. (2001). Some Hymns from Avesta. First Edition. Tehrann: Navid Publications.
- Monzavi, H. (2009). Collection of Poems. First Edition. Tehran: Afarinesh Publications.

- Nategh, H. (2004). *Hafiz, Music, Wine, and Joyance*. First Edition. Unknown Publication: SherkateNashreKetab.
- Nafisi, S. (2009). "A few Words on Rudaki's Life". *Journal of the Faculty of Literature and Humanites, Univesity of Tehran*". No. 3 Vol. 6 21-39.
- Onsoni-Balkhi, H.B.A. (1984). *Divan of Poems*. Tehran: Sanaei Publications. First Edition.
- Rastgar, M. (1996). *Articles on Hafiz's Life and Poetry*. Third Edition. Shiraz: Daneshgah Pahlavi Publications.
- Rudaki-Samarghandi, J.B.M. (1994). *Divan of Poems*. First Edition. Based on SaeidNafisi and Y.Braginski Tehran: Negah Publications.
- Saadi-Shirazi, M.D. (2006). *Saadi's Sonnets*. Corrections and Explanations by Gholamhossein Yousofi. First Edition. Tehran: Sokhan Publications.
- Shafiei-Kadkani, M.R. (1999). *Second Millennium of the Mountain Gazelle*. Tehran: Sokhan Publications. Second Edition.
- Shafiei-Kadkani, M.R. (2018). *This Elixir of Life*. First Volume. Tehran: Sokhan Publications. Second Edition.
- Shamisa, S. (1990). *The Evolution of Sonnet in Persian Poetry*. Second Edition. Tehran: FerdowsiPubications.
- Souratgar, L. (1989). *Soutargar's Letter*. With the assistance of KowkabSaffari.(Sooratgar). Tehran: Pazhang Publications.
- Souzani-Samarghandi, M.B.A. (2009). *Divan of Poems*. With the assistance of NasiraldinShahhosseini. Tehran: Amirkabir Publications.

- Tafazoli, A. (2012). Spirit of Sense. With the assistance of Zhaleh Amoozgar. First Edition. Tehran: Tous Publications.
- Yousofi, Gh. (2000). The Crystal Spring. Ninth Edition. Tehran: Elmi Publications.
- Zarrinkoob, A.H. (2000). Ba Karvane-e Holle. Twelfth Edition. Tehran: Elmi Publications.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هجدهم، شماره سی و ششم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

مضامین مشترک اشعار رودکی و حافظ*

دکتر رویین تن فرهمند^۱

چکیده

ادبیات مقابله‌ای، (Contrastive.literature)، یکی از شاخه‌های ارزشمند سنجش و مقایسه آثار مهم و شاخص یک زبان است که می‌تواند خاستگاه و سرچشمه بسیاری از انواع ادبی و مضامین میراث مکتوب شعر و یا آثار منشور یک زبان را، نشان دهد و اثرگذاری‌ها و اثرپذیری‌ها یا همگون‌اندیشی‌ها و روند تکوین بسیاری از انواع شعر را به لحاظ قالب و محتوا، آشکار سازد. قصه درازدامن حافظ پژوهی و بررسی اشتراک مضامین حافظ و شاعران هم‌روزگار و پیش از شاعر، امروزی نیست. سال‌هاست در این زمینه، گفته و نوشته‌اند. در این پژوهش، مشرب مشترک و هماننداندیشی‌های رودکی و حافظ، بررسی و تحلیل شده‌است. به نظر می‌آید، حافظ به مقدار بیشتری از شعر و غزل رودکی و یا میراث ادبی روزگار سامانی در قیاس با روزگار ما، دسترسی داشته‌است. بهار، باده‌ستایی، طنز، زهدستیزی، خودستایی، شادی و مدح، از مضامین همگون در اشعار به جای مانده رودکی و غزل‌های حافظ است. حافظ، به فرم و معنای اشعار رودکی و سروده‌های ناب روزگار سامانی، نظر داشته و از مفردات و ترکیبات شاعرانه رودکی، سود برده‌است.

واژه‌های کلیدی: رودکی، حافظ، ادبیات مقابله‌ای، غزل، مضامین مشترک.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۷/۱۰/۰۱
rooyintanf@yahoo.com

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۴/۲۲
نشانی پست الکترونیک نویسنده:

۱. عضو هیات علمی دانشگاه ولی عصر رفسنجان، کرمان، ایران.

۱. مقدمه

بررسی و سنجش همه گونه‌های هنر، می‌تواند از بسیاری رازهای پوشیده فرهنگ بشری، پرده بردارد. پژوهش‌های بسیاری در زمینه‌های گوناگون، با عنوان‌های تاریخ تطبیقی، هنر تطبیقی، دین تطبیقی و ادبیات تطبیقی، انجام گرفته که آثار برجسته مشابه از فرهنگ‌ها و زبان‌های متفاوت را، نقد و بررسی می‌کند و تا زمانی که نشانه‌هایی از همگون‌اندیشی یا اثرگذاری و اثرپذیری در این گونه پژوهش‌ها به دست نیاید، ارزشی نخواهد داشت.

با توجه به آن چه گذشت، در پژوهش‌های مقابله‌ای، پژوهشگر، مضامین بسیاری از همگون‌اندیشی‌های آفرینندگان آثار منشور و منظوم را از آغاز تا بالندگی و قوام، بررسی و تحلیل می‌نماید. در این گونه پژوهش‌های ادبی که بر مبنای تأثیر و تأثر یا همان‌اندیشی، سامان می‌پذیرد و پژوهشگر به دنبال کشف اقتباس‌ها، وام‌گیری‌های شاعران و نویسندگان از یکدیگر یا بررسی بسامد مضامین مشترک اندیشه‌های آنان است، در متون بلاغی و آثار ترجمه‌شده و نقد ادبی، بسیار سخن رفته و بحث درازدانی است. این گونه پژوهش‌ها، زیر مجموعه ادبیات تطبیقی، محسوب می‌شود.

فرشیدورد، پژوهش‌های مربوط به آثار ادبی یک سرزمین را، ادبیات مقابله‌ای، (Contrastive literature)، می‌نامد (فرشیدورد، ۱۳۷۸، ج ۲: ۸۰۹). غزل فارسی که ریشه در تغزل‌ها، غزل‌ها و قطعه‌های روزگار سامانی دارد، در روند تکوین، با غزل‌های سنایی، خاقانی و عطار به جایگاهی می‌رسد که زمینه را برای ظهور غزل‌های سعدی، مولوی و حافظ، فراهم می‌سازد. مقایسه و سنجش فرم و محتوای غزل‌های سعدی، حافظ و مولوی، با نمونه غزل‌های شاعران سده‌های پیشین، خواننده را به این دریافت می‌رساند که بسیاری از شاعران سده‌های گذشته در بلوغ و ظهور غزل‌هایی از گونه نمط عالی، نقش داشته‌اند.

حافظ شیراز، با انتخاب آگاهانه و رسالتی غزل برای بیان احساسات و اندیشه‌های شاعرانه‌اش، بی تردید با متون منظوم و منشور عربی و فارسی و آثار بلاغی، در پیوند بوده و به مدد حافظه بی نظیرش، بهترین واژگان، تصاویر و ترکیبات آثار ادبی گذشتگان را در پردازش غزل‌های شکوهمندش به کار برده است. حافظ، آن‌چنان شور و شوقی به نکت شعر و نثر داشته که توانسته سفینه غزلش را از لونی دیگر، پردازد.

درباره جایگاه استوار رودکی در شعر فارسی و اثرگذاری و ماندگاری جاودانه‌اش در درازای شعر و ادب فارسی، تردیدی نیست و قولی است که جملگی برآندند. جاودانگی جایگاه رودکی، علاوه بر انس و الفت شاعر با شگردهای بلاغی و موسیقایی، با شعر رسالتی و سرشار از صداقت شاعر نیز در پیوند است. تنوع موسیقایی و گستردگی اوزان و تنوع معنا و مضمون در اشعار به‌جای‌مانده رودکی، مورد توجه پژوهشگران، بوده است. به عبارت دیگر، اشعار رودکی، آن قدر جاذبه داشته که نظر اندیشه‌وران را جلب کند.

یوسفی، شعر رودکی را سرشار از ترنم، بالندگی و گوناگونی اغراض شعر، می‌داند (یوسفی، ۱۳۷۹: ۱۸). به نظر می‌آید، شعر رودکی به عنوان نماینده شاخص و یگانه شعر در دوران سامانیان، آن چنان به لحاظ گستردگی موسیقی و سازگاری با روحیه شادمانه ایرانیان، سزاوار و استوار بوده است که حافظ شیراز این شعر آفاقی و زندگی ستار را بپسندد و برای معماری غزل هایش، از آن‌ها، بهره ببرد.

دبیرسیاقی، راز ماندگاری رودکی و اثرگذاری اش را بر شاعران پس از خود، « در شناخت زیر و بم نغمات و استادی وی در بازداستن پرده‌ها و گوشه‌های موسیقی، می‌داند.» (دبیرسیاقی، ۱۳۷۰: ۱۸). نویسنده بر این باور است که هیچ‌یک از شاعران بلندمقام دوره‌های بعد، حتی مغرورترین آنان، عظمت مقام و بلندی قدر وی را، از یاد نبرده‌اند (همان: ۱۹). خرمشاهی، یکی از ابواب مهم حافظ پژوهشی را کندوکاو در کم و کیف تأثیر پیشینیان بر سخن حافظ، می‌داند (خرمشاهی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۴۰). نویسنده سپس می‌افزاید:

اگر سخن را از رودکی آغاز کنیم، باید گفت حافظ به شعر رودکی که در عصر حافظ بسی بیشتر باقی مانده بود تا عصر ما، نظر داشته است و این حکم دو شاهد دارد: « نخست، شباهت بیان استوار تغزلی حافظ به بافت کلام پخته و پرورده رودکی، دوم، تضمین مصراع همین ترک سمرقندی که حافظ خاطر خود را به او می‌دهد و می‌گوید: کز نسیمش بوی جوی مولیان آید همی. (همان: ۴۰)

خالقی مطلق، شعر روان، ملحون و ترانه‌وار رودکی را در کنار مولوی و حافظ، می‌نهد و می‌گوید: «شعر، بر طبق سنت قدیم ایران، برای خواندن و نواختن سروده می‌شد و در شعر هنری فارسی، از رودکی که بگذریم، فقط در اشعار عرفانی که کمتر در بند صنایع لفظی است به نمونه‌هایی برمی‌خوریم که با موسیقی، تطبیق می‌کند. به ویژه اشعار مولوی و شاید حافظ.» (خالقی مطلق، ۱۳۸۸: ۴۴).

رشک عنصری بر غزل‌های آبدار رودکی، نمونه‌ای از این شکوه شاعرانه دست‌نیافتنی رودکی است (دیوان، ۱۳۶۳: ۳۲۷). نفیسی، به ناصر خسرو، کسایی مروزی، معروفی بلخی و... می‌پردازد که به اشعار رودکی توجه داشته‌اند (نفیسی، ۱۳۳۸: ۲۵ و ۲۶). شهید بلخی، سخن رودکی را با قرآن می‌سنجد و آن را «تلو تُبی»، می‌داند (مدبری، ۱۳۷۰: ۲۸). خاقانی، مصراع «کس فرستاد به سر اندر عیار مرا» را از رودکی، تضمین می‌کند (دیوان خاقانی، ۱۳۷۴: ۴۱). سوزنی، در قصیده‌ای به روابط ادبی رودکی و بلعمی، می‌پردازد و در قصیده‌ای دیگر، بیتی از رودکی تضمین می‌کند (سوزنی، ۱۳۳۸: ۲۶۶ و ۳۴۹). منزوی، به خاطره چنگ رودکی و ریگ آموی و درشتی هایش، اشاره دارد: (منزوی، ۱۳۸۸: ۴۵۶ و ۱۶۷).

پارسی گویی پدید آمد در آن روز سیاه در حریم دولت سامانیان مسکن گرفت
تیغ بر آن هنر از پنجه دشمن گرفت

۱۳۲ / مضامین مشترک اشعار رودکی و حافظ

رودکی ای پیشوای اوستادان بزرگ ای که بریاد تو باید جام مردافکن گرفت

(صورتگر، ۱۳۶۸: ۱۶۳)

مؤید شیرازی، رودکی را در اخوانیه‌اش، این گونه تصوّر می‌کند:
جان فردوسی است دست‌افشان رودکی چنگ برده در بغلی

(درخت معرفت، ۱۳۷۸: ۱۲۵)

شفیعی کدکنی، با تضمین مصراعی از رودکی، رود سخن وی را، فرا یاد می‌آورد
(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۸: ۱۹).

غرض از آوردن نمونه‌های فوق، اشاره به حضور پیوسته رودکی در جریان شعر فارسی است. شیوه حافظ در پرداختن به شعر شاعران دیگر، به گونه‌ای است که در هنرستایی‌ها و فخریه‌هایش با ایما و اشاره گاه به مدعیان و حسودان، می‌پردازد و اهل مجادله با معاصران یا گذشتگان شعر و ادب نیست. حافظ، در غزل‌هایش به نظامی گنجه‌ای، کمال‌الدین اصفهانی و رودکی، اشاره می‌کند. سروده‌هایش را در قیاس با نظم نظامی، درخوشاب، می‌داند (دیوان: ۵۲۴) و مصراعی از کمال‌الدین، اصفهانی، تضمین می‌کند (همان: ۴۱۸). تنها شاعری که در دیوان حافظ، بوی جوی مولیان را به خاطر شاعر شیراز می‌آورد، رودکی است که در شعر زیر به این موضوع، اشاره شده است:
خیز تا خاطر بدان ترک سمرقندی دهیم کز نسیمش «بوی جوی مولیان آید همی»

(همان: ۵۲۵)

سخن پژوهشگران و اهل قلم، درباره همگون‌اندیشی‌های حافظ و گذشتگان، معطوف به شاعران سده‌های، هشتم، هفتم و ششم، گردیده و به شاعران دوره سامانی، به ندرت اشاراتی شده است. درباره اثرپذیری حافظ از گذشتگان، بسیار گفته و نوشته‌اند. خرمشاهی، در این باره، گسترده سخن‌راننده و اثرپذیری حافظ را از شاعران سده‌های ششم تا هشتم، آورده است. (خرمشاهی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۴۰-۹۰). میرافضلی، از اثرگذاری شاعران سده ششم تا هشتم بر غزل‌های حافظ، پرده برداشته و به محمد قزوینی، پژمان بختیاری، خلخالی و خرمشاهی، اشاره کرده که برخی مضامین و وام‌گیری‌های حافظ را از دیگر شاعران، نشان داده‌اند (میرافضلی، ۱۳۶۹: ۱۸-۲۵ و ۳۴-۴۳). محمدی، (۱۳۸۷)، در مقاله «تأثیر شاعران سده‌های سوم و چهارم هجری بر حافظ»، هیچ گونه اشارتی به مضامین مشترک رودکی و حافظ نکرده و از شاعران معاصر رودکی، نام برده است. ریاحی، (۱۳۶۸)، در کتاب گلگشت در شعر و اندیشه حافظ، سرچشمه مضامین حافظ را بررسی کرده، اما به همگونی‌های

مشرب و اندیشه رودکی و حافظ، پرداخته است. خسروی (۱۳۸۹)، در مقاله‌ای به سبک شعر رودکی، توجه نموده است. فلاح، (۱۳۹۵)، در مقاله «ساختار اشعار رودکی»، به جایگاه رودکی و اصالت هنری اشعارش، پرداخته است. یوسفی، (۱۳۷۹)، در بحثی با نام «چشمه روشن» درباره چگونگی شعر رودکی، سخن گفته است. زرین کوب، (۱۳۷۹)، شاعر روشن بین و زمینه فرهنگی بخارا را، تحلیل کرده است. اسلامی ندوشن، (۱۳۹۲)، رودکی را شاعر برجسته و در شمار بیست شاعر بزرگ ایران، می‌داند. با توجه به پیشینه پژوهش، تحقیقی مستقل و جامع در همگون اندیشی‌ها و مضامین همگون رودکی و حافظ، انجام نشده است. در این پژوهش، سعی بر آن است تا با توجه به اشعار به جای مانده از رودکی، به همگون اندیشی‌ها و اثرپذیری‌های حافظ از رودکی و چند و چون توجه حافظ به اشعار رودکی، پرداخته شود. انجام این پژوهش از این جهت ضرورت دارد که می‌توان بر اساس داده‌های آن، به چگونگی تطوّر غزل فارسی در جریان تکوین آن و بسامد اشتراکات مضامین و معانی اشعار رودکی و حافظ، پی برد و جایگاه واقعی شعر هر شاعری را دریافت. این پژوهش، به شیوه‌ای مقابله‌ای و با توصیف و تحلیل وزن، موسیقی و معانی مشترک در اشعار رودکی و حافظ، سامان یافته است.

۲. بحث و بررسی

در ادامه مقاله، به همانندی‌های لفظی و همگون‌سرایی‌های حافظ و رودکی، با توجه به وزن و موسیقی‌کناری و مضامین و معانی مشترک آنان، توجه شده است. نخست، اقتباس‌ها و استقبال‌های حافظ از مفردات، ترکیبات، وزن و موسیقی‌کناری اشعار رودکی و سپس مضامین و مشرب مشترک دو شاعر، بررسی و تحلیل می‌شود.

۲-۱. واژگان، ترکیبات وصفی و اضافی مشترک رودکی و حافظ

وام‌گیری واژگان، صفات، ترکیبات توصیفی و اضافی و افعال خاص، در شعر شاعران، سابقه دیرینه‌ای دارد. نمونه‌های زیر در دیوان رودکی و حافظ، نشان می‌دهد که حافظ به دلیل روحیه مشترک، انس و الفت با دیوان رودکی و دیگر آثار همانند در روزگار رودکی، از این مفردات و ترکیبات، بهره برده است. گفتنی است که حافظ، به دلیل کثرت مطالعه در متون شاخص ادب فارسی و حافظه شگفتش، ناخودآگاه از مفردات، ترکیبات، تصاویر شاعرانه و وزن‌های زیبای متون گذشته، در غزل‌پردازی‌هایش، بهره برده و بی‌تردید توجه خاصی به موسیقی‌کناری و معنوی شعر رودکی و روزگار وی، داشته است. بسامد باده‌ستایی، وصف معشوق، مجالس بزم و حکیمانه‌ها، در اشعار همگون رودکی و حافظ، بیشتر است. به نمونه‌هایی از ترکیبات همگون دو شاعر، اشاره می‌شود:

عقیقین می (دیوان: ۷۰)؛ جام عقیقی (دیوان: ۳۴۰)؛ جماش چشم (دیوان: ۱۰۶)؛ نرگس جماش (دیوان: ۲۸۳)؛ توبه شکن (دیوان: ۱۵۲ و ۴۳۳)؛ زلف دوتا (دیوان: ۸۰ و ۲۸۵)؛ آفتاب (دیوان: ۸۰ و ۳۸۱)؛ یادشهر یارسجستان (دیوان: ۱۰۰)؛ یاد آصف عهد (دیوان: ۳۴۲)؛ سرای سپنج (دیوان: ۷۰)؛ رباط دودر (دیوان: ۲۱۲)؛ سپاه غمان، انده ده ساله (دیوان: ۱۱۲ و ۹۹)؛ غم کهن (دیوان: ۲۵۴)؛ می سالخورده (دیوان: ۹۹ و ۲۵۴)؛ پیر صالح دهقان (دیوان: ۱۰۰)؛ دهقان سالخورده و پیردهقان (دیوان: ۵۳۸ و ۲۵۴)؛ عارض برفروزی (دیوان: ۶۶)؛ چهره برفروخت (دیوان: ۳۱۳)؛ هنرنیید (دیوان: ۸۵)؛ هنرمی (دیوان: ۳۱۶)؛ دور لاله (دیوان: ۹۵، ۴۳۳ و ۳۷۸). به یک نمونه از اشعار رودکی و حافظ، اشاره می شود.

رودکی:

بیار هان و بده آن آفتاب کیش بخوری ز لب فرو شود و از رخان بر آید زود

(دیوان: ۸۰)

حافظ:

به نیم شب اگر آفتاب می باید ز روی دختر گل چهر رز نقاب انداز

(دیوان: ۳۸۱)

۲-۲. استقبال های حافظ از وزن و موسیقی کناری اشعار رودکی

در ادامه بحث، به برخی از همگون سرائی های دو شاعر، با توجه به وزن و موسیقی - کناری، اشاره می شود. رودکی، سروده ای در مدح بلعمی، وزیر نامدار سامانیان، داشته (فروزانفر، ۱۳۶۹: ۲۰) که سه بیت از آن، باقی است. این شعر، در بحر مضارع سروده شده که در دیوان حافظ از پرسامدترین اوزان است. سرآغاز شعر رودکی، این بیت است:

تا خوی ابر گل رخ تو کرده شبنم شده است سوخته چون اشک ماتمی
شبمنی

(دیوان: ۱۱۲)

حافظ، دو غزل بر همین وزن و آهنگ دارد و از فضای کلی شعر رودکی و ابیات حافظ، نشان همگونی و اثرپذیری حافظ، دریافت می شود. اکنون، سرآغاز غزل های حافظ در ادامه ذکر می شود:

بلبل ز شاخ سرو به گلبانگ پهلوی می خواند دوش درس مقامات معنوی

(دیوان: ۵۳۸)

صبح است و ژاله می چکد از ابر بهمنی برگ صبح ساز و بزن جام یک منی
(همان: ۵۳۲)

رودکی، بیت فردی دارد که گویی بازمانده از غزل یا تغزل و از اوزان گوش نواز و جویباری است. خطاب رودکی با معشوق یا ساقی است:
بهار چین کن از آن روی بزم خانه خویش اگر چه خانه تو نوبهار برهن است
(دیوان: ۱۳۱)

حافظ، غزلی مردف بر همین وزن، اما با قافیه‌ای متفاوت دارد. معنا و محتوای هر دو بیت، عاشقانه است:

به دام زلف تو دل مبتلای خویشتن است بکش به غمزه که اینش سزای خویشتن است
به مشک چین و چگل نیست بوی گل محتاج که نافه هاش ز بند قبای خویشتن است
(دیوان: ۲۲۹)

رودکی، در قصیده‌ای، ممدوح را به بزم و شادخواری فرا می‌خواند و ضرب آهنگ سروده‌اش، سرشار از شادی و نشاط است:
ای بر همه می‌ران جهان یافته شاهی می خور که بداندیش چنان شد که تو خواهی
می‌خواه که بدخواه به کام دل تو گشت وز بخت، بداندیش تو آورد تباهی
(دیوان: ۱۱۵)

حافظ، غزلی (قصیده‌ای)، چهارده بیتی دارد که می‌تواند بر مبنای شعر فوق، سروده شده باشد. موضوع شعر رودکی و حافظ، مدح است. حمیدیان، بر این باور است که غزل حافظ در ستایش ممدوحی مقتدر، سروده شده است (حمیدیان، ۱۳۹۴، ج ۵: ۴۰۵۰)
ای دررخ تو پیدا انوار پادشاهی در فکرت تو پنهان صد حکمت الهی
کلک تو بارک الله بر ملک و دین گشاده صد چشمه آب حیوان از قطره سیاهی
(دیوان: ۵۴۰-۵۴۱)

نیز، رودکی سروده دیگری دارد که بازمانده قصیده‌ای است و حافظ گوشه چشمی هم به این شعر رودکی داشته است:

۱۳۶ / مضامین مشترک اشعار رودکی و حافظ

دل تنگ مدار ای ملک از کار خدایی آرام و طرب را مده از طبع جدایی
صد بار فتاده است چنین هر ملکی را آخر برسیدند به هر کامروایی
(دیوان: ۱۱۵)

حافظ، غزلی در وزن متفاوت، اما با موسیقی کناری همانند شعر رودکی، دارد.
ای پادشه خوبان داد از غم تنهایی دل بی تو به جان آمد وقت است که باز آیی
(دیوان: ۵۴۴)

حافظ، غزل دیگری نیز بر وزن و قافیه شعر رودکی که در سطور بالا به آن اشاره شد،
دارد و سرآغاز آن، این است:

ای دل گر از آن چاه زنخدان به در آیی هر جا که روی زود پشیمان به در آیی
(همان: ۵۴۵)

بیت فردی از رودکی هست که از تنه قصیده یا غزلی بر باد رفته، برجای مانده است. بوی
شادی، فرصت طلبی و زندگی ورزی، از آن شنیده می شود و در وزنی گوش نواز، سروده
شده است. این تک بیت، در شمار بهاریه های رودکی است:
آهو ز تنگ کوه بیامد به دشت و راغ بر سبزه باده خوش بود اکنون اگر خوری
(دیوان: ۱۵)

حافظ، غزلی بر همین وزن و قافیه دارد. به نظر می آید اشعاری با این وزن و موسیقی
کناری، در غزلها و تغزل های رودکی و دیگر اشعار روزگار سامانی، بسامد بالایی داشته
است. سرآغاز غزل حافظ، این است:

خوش کرد یاوری فلکت روز داوری تا شکر چون کنی و چه شکرانه آوری
(دیوان: ۵۰۷)

رودکی، تک بیت دیگری دارد که احتمالاً بازمانده از قصیده یا غزلی است. موضوع این
تک بیت، مدح است:

بزرگان جهان چون بند گردن تو چون یاقوت سرخ اندر میانه
(دیوان: ۱۴۸)

حافظ، غزلی بر همین وزن و قافیه، دارد:
سحر گاهان که مخمور شبانه گرفتم باده با چنگ و چغانه
(دیوان: ۲۹۷)

سرآغاز یکی از رباعیات رودکی، این گونه است:
با آنکه دلم از غم هجرت خون است شادی به غم توام ز غم افزون است
(دیوان: ۱۱۷)

حافظ، غزلی دارد که سرآغاز و فضای کلی آن، در فراق یار است و شعر رودکی را به یاد می آورد:
ز گریه مردم چشم نشسته در خون است بین که در طلبت حال مردمان چون است
(دیوان: ۲۳۱)

در ادامه این جستار، به دو غزل از رودکی و حافظ که در بحر مجتث سروده شده‌اند، اشاره می‌شود. غزل نخست که چهار بیت از آن باقی مانده؛ از وزن‌های گوش نواز و خوش آهنگ شعر فارسی و شاید تغزل قصیده‌ای باشد که در روزگار سامانیان، از اوزان پر کاربرد بوده است. غزل رودکی یا تغزل به جای مانده از یک قصیده رودکی، آن قدر شکفتگی و پختگی دارد که بتوان آن را غزل در شمار آورد، این گونه است:

سماح و باده گلگون و لعبتان چو ماه اگر فرشته بیند در اوفتد در چاه
نظر چگونه بدوزم که بهر دیدن دوست «ز خاک من همه نرگس دمد به جای گیاه»
کسی که آگهی از ذوق عشق جانان یافت ز خویش حیف بود گر دمی بود آگاه

(دیوان: ۱۰۸)

حافظ شیراز، غزلی بر وزن و قافیه غزل رودکی دارد که سه بیت از آن را، می‌آوریم:
خُنک نسیم معنیر شمامه دلخواه که در هوای تو برخاست بامداد پگاه
منم که بی تو نفس می کشم زهی خجلت مگر تو عفو کنی ورنه چیست عذر گناه
به عشق روی تو روزی که از جهان بروم «ز تربتم بدمد سرخ گل به جای گیاه»

(دیوان: ۴۸۰)

فرخی سیستانی، دو قصیده بر همین وزن و قافیه سروده است (دیوان: ۱۳۷۱، ۳۵۷ و ۳۵۵). پرسامدی این گونه اشعار، در سده های چهارم و پنجم هجری، بیانگر رواج این وزن در شعر روزگار سامانی و غزنوی است. به هر روی، فضل تقدم در سرایش این گونه اشعار، با رودکی است.

در ادامه بررسی غزل های همگون رودکی و حافظ، به غزلی دیگر از رودکی می پردازیم. رودکی، در شمار نخستین غزل سرایانی است که تخلص را در پایان غزل می آورد. شمیسا، با اشاره به سه چهارغزل در دیوان رودکی، غزل مورد بحث را، برجسته ترین غزل شاعر و آراسته به تخلص می داند. (شمیسا، ۱۳۶۹: ۵۵). با توجه به پژوهش های ارزنده صاحبان قلم که همه تلاش خود را وقف اثبات همگون سرایی های حافظ و شاعران سده های ششم، هفتم و هشتم، کرده اند، به نظرمی آید غزل روزگار سامانی، به درجه ای والا در شعریت شعر و تنوع وزن و محتوا رسیده بوده که حافظ جذب این گونه سروده ها، شده باشد. اکنون، به ابیاتی از غزل رودکی که در وصف خلق و خلق معشوق است و نشانی از خاکساری شاعر در برابر معشوق در آن به چشم می آید، اشاره می شود:

زهی فزوده جمال توزیب و آرا را	شکسته سنبل زلف تو مشک سارا را
قسم بر آن دل آهن خورم که از سختی	هزار طرح نهاده است سنگ خارا را
که از تو هیچ مروّت طمع نمی دارم	که کس ندیده ز سنگین دلان مدارا را
چو رودکی به غلامی اگر قبول کنی	به بندگی نپسندد هزار دارا را

(همان: ۵۵)

البته، شیخ، سعدی دو غزل بر همین وزن و قافیه دارد که موضوع هر دو غزل عاشقانه و همراه با سوز و گداز، است. (سعدی، ۱۳۸۵: ۲۸۵ و ۱۰۱) آیا شیخ، سعدی نیز برخوان غزل های رودکی مهمان بوده است؟ به نظر می آید سنت حسنۀ شعر رودکی و غزل های آبدارش که حکایت از نبوغ شاعر تیره چشم روشن بین در گزینش بهترین وزن برای انتقال ارزنده ترین معنا، دارد، در روند تکوین غزل فارسی نقش اساسی داشته و این موضوع، استواری جایگاه موسیقایی شعر رودکی را، نشان می دهد. اکنون، به ابیاتی از غزل حافظ که در وزن، ردیف و قافیه، همانند غزل رودکی است، اشاره می شود. غزل حافظ، درون-

مایه‌ای عشقی و غنایی دارد و با سوز و گداز و شکوه از معشوق عهدِ غسلِ جفاکار، همراه است:

صبا به لطف بگو آن غزال رعنا را که سر به کوه و بیابان تو داده‌ای ما را

شکر فروش که عمرش دراز باد چرا تفقدی نکند طوطی شکرخا را؟

غرور حسنت مگر اجازت نداد ای گل که پرسشی نکنی عندلیب شیدا را؟

ندانم از چه سبب رنگ آشنایی نیست سهی قدان سیه چشم ماه سیما را

(دیوان: ۱۹۷)

۲-۳. اندیشه‌ها و معانی همگون رودکی و حافظ

رودکی و حافظ، حضوری ماندگار در ناخودآگاه جمعی قوم ایرانی، دارند. این ماندگاری و جاودانگی شعر حافظ و رودکی، ارتباط مستقیمی با آمیختگی شعر و موسیقی دارد که این دو شاعر موسیقی‌دان، از این رمز و رازها، آگاه بوده‌اند. اکنون، به برخی از این همگون اندیشی‌ها و بن‌مایه‌های مشترک، اشاره می‌شود.

۲-۳-۱. موسیقی‌دانی و خنیاگری رودکی و حافظ

آیا می‌توان با توجه به عنوان بالا، بین رودکی و حافظ پیوندی برقرار کرد؟ رودکی و حافظ، قرآن‌خوان و خواننده بوده و با رمز و راز موسیقی ایرانی، انس و الفت داشته‌اند. رودکی، به هنرخواندگی و نوازندگی آراسته‌بوده و چنگک تر می‌زده، حافظ، به گواهی اشعارش، خوش‌لهجه و خوش‌الحان بوده و با موسیقی و سازها نیز آشنایی داشته‌است. باستانی‌پاریزی، در این باره، می‌گوید: «این نکته را هم عرض می‌کنم که هنر حافظ در موسیقی ظاهراً تنها به خواندن ختم می‌شده و مثل حافظ مراغی با سازها آشنایی نداشته و شاید به همین دلیل یکی از لقب‌های او بلبل شیراز بوده‌است.» (باستانی‌پاریزی، نقل در: مقالاتی در باره زندگی و شعر حافظ، ۱۳۵۷: ۱۲۸).

درباره هنر نوازندگی حافظ اختلاف نظر وجود دارد. ناطق، حافظ را موسیقی‌شناس، خوش‌خوان، بربطزن و چنگ‌نواز می‌داند، قول و غزلش را می‌ستاید و به نقل از سودی، می‌گوید: «خواجه حافظ، به غایت خوش‌آواز و خوش‌خوان بوده‌است.» (ناطق، ۱۳۸۳: ۵۰). شفیع‌ی‌کدکنی، با اشاره به خوش‌آوازی و موسیقی‌شناسی حافظ، او را استاد، می‌داند و بر

قرآن‌خوانی شاعر، بر مبنای اصول موسیقی، تأکید می‌کند (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۲۴۰).

درخنی‌گری و نوازندگی رودکی، هیچ‌شکی وجود ندارد. در همین اشعار باقی مانده از شاعر، آن قدر نشانه هست که سرود انداختن و چنگ تر رودکی را، تأیید می‌کند. «رودکی، سراینده و خواننده و نوازنده، آخرین و شاید مهم‌ترین نماینده سنت شاعری دربار ایران قدیم است. این شاعر چنگی نیز روزی از ده خود رودک، راه افتاده.» (خالقی مطلق، ۱۳۸۸: ۳۳). اسلامی‌ندوشن، با اشاره به نوازندگی رودکی در خوش‌آوازی‌اش، شک می‌کند. «رودکی، علاوه بر شاعری، چنگ می‌نواخته و شاید هم آواز خوش داشته.» (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۸۳: ۴۳). شمیسا، رودکی را وارث خنی‌گران پیش از اسلام می‌داند و او را استاد شعر ملحون می‌شمارد: «به نیروی این دو قوه، در ساختن غزل‌غنائی چندان ماهر بود که یگانه عصر خود، شناخته می‌شد.» (شمیسا، ۱۳۶۹: ۵۶).

ناطق، در بحثی با عنوان: «حافظ و پیشه حافظان»، انتساب این طبقه اجتماعی را به زادگاه، آوازه‌اشان در نواختن و شناساندن ساز، یا آفرینش مقام‌هایی در موسیقی یا آواز خوش، تأیید و حافظان را به شیراز، هرات، خراسان، سمرقند، بخارا و کاشان، منسوب می‌کند (ناطق، ۱۳۸۳: ۷۹-۴۱).

در اشعار اندک رودکی، ابه اصطلاحات و گوشه‌های موسیقی و هنر خواندن و نواختن، شاراتی شده است. واژه‌های چنگ بر گرفتن، سرود انداختن، سرود و رود، (دیوان، ۷۰ و ۱۳۱) سرود گویان، صوت و نوا (همان: ۸۴ و ۹۷)، بیانگر پربسامدی این گونه واژه‌ها و اصطلاحات، در دیوان از بین رفته شاعر، است. در باره چند و چون بازتاب واژگان مربوط به موسیقی، پرده‌ها گوشه‌ها و سازها، خوانندگی و نوازندگی در دیوان حافظ، بسیار سخن گفته‌اند. (نک: ملاح، ۱۳۶۳). بازتاب اصطلاحات موسیقی در دیوان حافظ، چشمگیر است. سرود مجلس، ترانه، قول، غزل و نوا، (دیوان: ۲۱۸ و ۴۵۳) صوت غزل، حجاز، عراق و نوای بانگ، (همان: ۴۵۳ و ۴۱۱) آواز، چنگ زهره، خوش‌لهجه و خوش‌الحان، (همان: ۳۶۹ و ۴۲۲) اندکی از بسیار واژگانی است که حافظ با استادی، در تار و پود اشعارش، به کار برده است.

۲-۳-۲. بوی در شعر رودکی و حافظ

بوی‌شنوی و بوی‌بری، با تردماغی، حضور و ذهن متمرکز، در ارتباط است. برخی شاعران در چشیدن و بویدن طعم زندگی، و سواسی شگفت دارند. بسامد بوی و آنچه تداعی بوی می‌کند، در شعر رودکی و حافظ، برجسته و معنادار است. بوی، در شعر هر دو شاعر با آرزومندی، اشتیاق، وصف معشوق، باده و بهار، در پیوند است و در شمار مضامین مشترک اشعارشان، محسوب می‌شود. هر دو شاعر، از شامه توانایی بهره می‌برند. اسلامی‌ندوشن، با اشاره به فراوانی عنصر بوی در شعر حافظ، می‌گوید: «آنچه در نزد او با

دیگران فرق می‌کند، آویختگی زندگی اوست به بوی مانند اعتیادی مانند حاجتی و به همین سبب در عطر حافظ غلظت و حدّتی است که خاص خود اوست» (اسلامی ندوشن، ۱۳۷۴: ۱۳۶). پرسامدی عنصر بوی، در اشعار به جای مانده از رودکی، بیانگراشتیاق شاعر به گل، معشوق و باده، است. بازتاب معنادار بوی در شعر رودکی و حافظ، مشرب مشترک فکری دو شاعر را، نشان می‌دهد. بهار، با رنگ و بوی طیب، بوی سمن، بوی مشکین باران و بوی موی مشکین ماهروی (دیوان: ۶۸ و ۸۲)، می‌خوشبوی و زلفین عنبرین (همان: ۹۹ و ۶۶) بوی گل، مشک و نسیم سمن ره آورد باد خراسان (همان: ۸۶)، خوش‌ترین ره آورد، برای شاعر خوشباش خراسان، است.

با توجه به آنچه گفته آمد، به خوبی می‌توان به قدرت دماغی شگفتی‌برانگیز رودکی، در دریافت بوی‌های خوش، پی برد. واژه‌ها و ترکیبات نسیمک، نسیمک نسترون، مشک، دامن دامن مشک‌تراز، باران‌مشکبوی و... نشان انس شاعر خراسان با بوی و پیوند قوی شاعر با طبیعت و زندگی، بوده است. اسلامی‌ندوشن، در سنجش بویایی بی نظیر حافظ با بودلر و تأکید بر شامه توانمند هر دو، حافظ را، با انوری، خاقانی، مولوی و سعدی، می‌سنجد و حافظ را در کاربرد عنصر بوی، برتر می‌داند و این موضوع را به خواهش لبریز و روح تشنه شاعر، منسوب می‌دارد (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۷۴: ۱۴۷-۱۳۶). حافظ، از بوی نسیم معبر، شامه دلخواه، زلف عنبرافشان و عطف دامن یار (دیوان: ۳۸۲ و ۳۲۳)، جاننش تازه می‌شود و با خیال خال یار (همان: ۳۷۳)، تربتش را عنبرآمیز، می‌خواهد.

با توجه به گوناگونی کاربرد بوی زلف، زلف و نسیم، نسیم عطرگردان، بوی شخص، بوی نفس، بوی خط، بوی رخ، و بوی لب، در دیوان حافظ و بسامد واژگان نسیم، نسیمک نسترون، نسیمک مشک، بوی جوی، بوی می، مشک و دامن دامن مشک طراز، نسیم سمن، بوی گل، بوی طیب، مشکین موی، و زلف عنبرین، در دیوان رودکی، می‌توان به هشیاری و زندگی‌ستایی این دو شاعر در آشتی با طبیعت، پی برد. بوی می، بوی زلف، نسیم گل‌ها، باد صبا و بهاریه‌ها، در اشعار رودکی و حافظ، بسامد و کاربردی شاخص، دارند.

۲-۳-۳. اغتنام فرصت، شادی و می‌پرستی، در اشعار رودکی و حافظ

شادی و زندگی‌ورزی، در فرهنگ و تمدن ایرانی، جایگاهی ویژه داشته است. در کتیبه داریوش، در نقش رستم، داریوش، اهورامزدا را می‌ستاید و او را آفریدگار زمین، آسمان، مردم و شادی، می‌داند (حقیقت، ۱۳۷۸: ۸۱). نویسنده، در ادامه، رودکی و فردوسی را پیام‌آوران شادی در شعر فارسی، می‌داند (همان، ۸۳). در سرودهای مینوی زرتشت نیز شادی به دعا، خواسته می‌شود: «اینک، فروتنانه خواهانم یاری تو را، با دستانی برافراشته، خواستار شادی و شادکامی برای همه» (مرادی غیاث‌آبادی، ۱۳۸۰: ۵). رودکی و حافظ نیز

از جمله شاعرانی هستند که از شعرشان، شادمانی می‌تراود. اسلامی‌ندوشن، با توجه به همین شادمانگی دیرپای قوم ایرانی، می‌گوید: « ایرانی، همواره یک قوم پیچیده و تلخ و بدبین نبود. اگرگاهی چنین شده زمانه او را به این راه انداخته. در ذات فرهنگ ایران، شادی همراه با تأمل است.» (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۸۳: ۴۵). در اوستا، این دعا، به چشم می‌آید: « به این خانه ارزانی باد، شادی و پاکی؛ مباد هیچ‌گاه این خانه، دورمانده از شادی، از هستی.» (مرادی غیاث‌آبادی، ۱۳۸۰: ۳۵ و ۳۶). ناطق، گوهر باده را شادی می‌داند و از مغان نقل می‌کند که غم آفریده اهریمن است (ناطق، ۱۳۸۳: ۲۸). جالینوس، غرض از باده‌نوشی را خرمی دل و منفعت تن می‌داند (هروی، ۱۳۷۱: ۱۲۳). در «مینوی خرد»، دور شدن رنج یکی از ویژگی‌های باده، در شمار آمده است. (مینوی خرد، ۱۳۹۱: ۳۸). این تیره فکری، در درازای تاریخ ایران، جریان داشته و در شعر فارسی دوران سامانی، جلوه کرده است. رودکی و حافظ، آگاهی‌هایی درباره باده، به دست می‌دهند که گاه، با داده‌های پزشکی نیز همخوانی دارد:

اندۀ ده ساله را به طنجه براند شادی نور از ری بیارد و عمان

(دیوان: ۹۹)

غم کهن به می‌سالخورده دفع کنید که تخم خوشدلی این است پیر دهقان گفت

(دیوان: ۲۵۴)

در غزل‌های حافظ و اشعار به جای مانده از رودکی، شادی‌پرستی و دریافت زندگی ترجیح‌بند اندیشه دو شاعر است و می‌توان پی‌برد که هر دو شاعر به فرهنگ گذشته ایران توجه خاص داشته و پُر و پیمان زیستن را در اشعار خویش، بازتاب داده‌اند. می‌پرستی و آیین‌های آن، در ایران باستان همواره مورد توجه بوده و آداب ویژه‌ای داشته و در آثار منظوم و منثور فارسی در این باره، سخن رفته است.

رودکی، با بهارستانی، توصیف باده، دل‌بستگی به موسیقی، توجه به آواز پرندگان و فصل بهار، این سنت دیرینه و بزم طرب را گرامی می‌دارد و سرزندگی و توانایی خویش را، نشان می‌دهد: « اشعار طربناک رودکی بازتاب دهنده زندگی شاد و لذت‌انگیز درگاه بخارا، بوده است» (زرین‌کوب، ۱۳۷۹: ۱۶). ساقی، باده‌گزینی و باده‌نوشی در نوبهار در کنار ناله سار و عندلیب (دیوان: ۶۹، ۱۵۰ و ۸۵)، پناه بردن به کدو نیمه و شکوفاندن زیغال، (خُم)، در فصل شکوفایی لاله‌ها و همراهی ساقی و مطرب (همان: ۱۵۰، ۹۵ و ۸۸)، اندکی از بسیار اشعار بر باد رفته رودکی است که سیما و رفتار خردمندی زندگی ستا را به خواننده، می‌نمایاند:

ساقی گزین و باده و می خور به بانگ زیر کز کشت سار نالد و از باغ عندلیب

(دیوان: ۶۹)

آهو ز تنگ کوه بیامد به دشت و راغ بر سیزه باده خوش بود اکنون اگر خوری

(همان: ۱۵۰)

شکفت لاله تو زیغال بشکفان که همی به دور لاله به کف بر نهاده به زیغال

(همان: ۹۵)

در اشعار بالا، پیوند میان شادمانی، بهار، می پرستی و زندگی ورزی، به خوبی نمایان است. حافظ نیز در اشعارش، سنت دیرینه می پرستی و فرصت عیش و بزم طرب را، بازتاب داده و می توان گفت همسو با رود کی بوده است. با درنگ در دیوان حافظ، می توان بوی شادی را دریافت و نگرش مثبت شاعر را، حس کرد. خرمشاهی می گوید: « هفت قرن است که حافظ به این ملت، شادی، امید، آرمان، عشق، آینده دوستی و زندگی دوستی، هدیه کرده است » (خرمشاهی، ۱۳۸۶: ۲۲۰). حافظ، دل سپرده زندگی و شهد گریزان آن است. در دور لاله و گل، حضوری خوش در میانه بزم طرب دارد (دیوان: ۳۴۱ و ۴۳۳). باده نوشی، نغمه نی و عود و مصرف وظیفه را برای نبید و گل، غنیمت می داند (همان: ۳۴۱ و ۳۵۴). بوی بنفشه، زلف یار و رنگ لاله را، شنیدنی، بسودنی و دیدنی، می شمارد و بر آمدن ابر آذاری و وزش باد نوروزی را با وجه می و مطرب، پیوند می زند (همان: ۴۶۵ و ۴۳۴). به دو نمونه از این دست اشعار، اشاره می شود:

به دور گل منشین بی شراب و شاهد و چنگ که همچو دور بقا هفته ای بود معدود

(دیوان: ۳۴۱)

به دور لاله دماغ مرا علاج کنید گراز میانه بزم طرب کناره کنم

(همان: ۴۳۳)

۲-۳-۴. ریاستیزی و زهدگریزی

یکی دیگر از مفاهیم و موضوعات مشترک در دیوان حافظ و اشعار به جای مانده رودکی، ریاستیزی و مقابله با زاهدان و متظاهران گران جان، است. البته، این موضوع در آثار منظوم و منثور بیشترینه شاعران و نویسندگان فارسی زبان، به چشم می آید و نگارنده

۱۴۴ / مضامین مشترک اشعار رودکی و حافظ

درپی آن نیست که این مضمون شاعرانه را به رودکی و حافظ، نسبت دهد. ریاستیزی و زهدگریزی، یکی از پرسامدترین مضامین اشعار حافظ است؛ اما از رودکی اشعار اندکی در این زمینه، به جای مانده است. همانندی در گزارش و سرایش این گونه اشعار دو شاعر، نشانه مشرب همگون رودکی و حافظ درمقابل با زهدفروشان، است.

رودکی:

دوستا آن خروش بربط تو خوش تر آید به گوشم از تکبیر
(دیوان: ۹)

حافظ:

چه نسبت است به رندی صلاح و تقوی را سماع و عطف کجا ناله رباب کجا؟
(دیوان: ۱۹۶)

رودکی:

شد روزه و تسیح و تراویح به یک جای عید آمد و آمد می و معشوق و ملاحی
(همان: ۱۱۵)

حافظ:

روزه یکسو شد و عید آمد و دلها برخاست می ز خمخانه به جوش آمد و می باید خواست
نوبت زهد فروشان گران جان بگذشت وقت رندی و طرب کردن رندان پیداست
(همان: ۲۰۹)

۲-۳-۵. فخر در شعر رودکی و حافظ

در اشعار به جای مانده از رودکی، آن قدر فخر هست که بر پایه همین اشعار، می توان رودکی را شاعری آگاه به اصالت هنر و شعرش، دانست. البته، این خودستایی ها، از گونه خودشیفتگی نبوده است. در غزل های حافظ نیز فخر و خودستایی، دیده می شود. این مضمون مشترک در اشعار رودکی و حافظ، نوعی تجربه همگون بشری است و همه هنرمندان راستین از ارز و ارج هنر خویش، آگاهی داشته اند. رودکی، از زبان درپاش، حسن صوت و صیت معانی سخنش (دیوان: ۹۷ و ۱۱۳) آگاه بوده و کان وجودش را زاینده گهرهای

رنگین، می‌دانسته‌است. به جهانگیری و جهان‌نوردی شعر و هزاردستانی‌اش، می‌بالیده و خود را شاعر خراسان، می‌دانسته و از این که شعرش نزد ملوک، دیوان و مدون بوده، شادمان بوده‌است (همان: ۹۷ و ۸۴).

حافظ نیز همانند رودکی، شعر و هنرش را، می‌ستاید. پایه نظم‌ش را بلند و جهانگیر و دیوان‌غزلش را صدرنشین، می‌داند (دیوان: ۴۱۷ و ۴۱۱). از طبع چون آب و بلبل مطبوع خاطرش، آگاه است و نوای بانگ غزل‌هایش را در عراق، حجاز و فارس، می‌شنود (همان: ۴۰۱ و ۲۲۳). حافظ و رودکی، در فخریه‌ها، به حسن صوت، خوشی لهجه، بلبل طبع و شعر جهانگیرشان، می‌بالند. این ستایش‌ها، واقعی و به دور از گزافه‌گویی‌است. در فخریه‌های رودکی و حافظ، بر ارج و ارزش موسیقی، شعر و جهانگیری آن، تأکید شده‌است.

۳. نتیجه‌گیری

حافظ، در تلفیق و آشتی فرم و محتوای غزل، به قلمرویی دست یافته که می‌توان این توفیق را، به نبوغ شاعر و انس و الفت این شاعر بزرگ با موسیقی، غنا و ذخیره شگفتی آور ذهنی‌اش، مربوط دانست. بر پایه مضامین مشترک اشعار رودکی و حافظ، گمان بر آن است که احتمالاً، گنجینه‌ای ارزشمند و قابل توجه از اشعار رودکی در سده هشتم هجری، در دسترس حافظ بوده‌است. نوع نگرش و جهان‌بینی حافظ و رودکی و ایمان آنان به مهرورزی، آشتی‌گرایی، تساهل و تسامح، موسیقی و حداکثر بهره‌وری از موهبت زندگی، در سرایش این گونه غزل‌ها و اشعار ناب، نقش داشته‌است.

با مطالعه میراث به‌جای‌مانده از رودکی و مقایسه با غزل‌های حافظ، به نبوغ، تیزهوشی، قبول خاطر و لطف سخن، خنیاگری و دیگر شیوه‌های لازم برای سرایش شعر طراز اول، در هر دو شاعر پی‌می‌بریم. حافظ، از مفردات، ترکیبات، موسیقی‌کناری، فرم، وزن و بن‌مایه‌های شعر رودکی، برای پردازش غزل‌هایی سخته‌تر استفاده کرده‌است؛ به عبارت دیگر، می‌توان گفت رودکی و میراث ادبی روزگار سامانیان، در حافظه و ذهن حافظ، جاری بوده‌است. حافظ شیراز، توانسته از نازک‌خیالی‌ها و دقایق این اشعار ارزشمند، برای قوام کاخ نظم فناپذیرش، بهره‌مند شود. حافظ و رودکی، در بن‌مایه‌های عشق‌ستایی، زندگی‌ورزی، بوی و آرزومندی، اغتنام فرصت، خنیا، سرود و فخر‌پردازی، همگون-اندیش‌اند. این موضوع، جدا از قریحه شاعرانه مستقل هر دو شاعر، می‌تواند ثابت کند که خاستگاه این گونه شعر، در عصر سامانی و رودکی بوده و حافظ به دلیل تمایل ذاتی به این گونه سروده‌ها، از آثار روزگار سامانی و اشعار رودکی، بهره‌مند شده‌است. بحرهای

مجتث، مضارع و هزج در اشعار رودکی و حافظ، برای سرایش اشعار هموزن یا هم‌روال، بیشترین کاربرد را دارد.

کتابنامه

- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۸۳). *از رودکی تا بهار*. چ اول. تهران: نشر نوید.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۷۴). *ماجرای پایان‌ناپذیر حافظ*. چ دوم. تهران: نشر یزدان.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۸۱). *چهار سخنگوی وجدان*. چ اول. تهران: نشر قطره.
- حقیقت، عبدالرفیع. (۱۳۷۸). *تقش ایرانیان در تاریخ تمدن جهان*. چ اول. تهران: نشر کوشش.
- حمیدیان، سعید. (۱۳۹۴). *شرح شوقی*، جلد ۵. چ چهارم. تهران: نشر قطره.
- خاقانی شروانی، بدیل بن علی. (۱۳۷۴). *دیوان اشعار*. به کوشش ضیاء الدین سجادی. چ پنجم. تهران: نشر زوار.
- خالقی مطلق، جلال. (۱۳۸۸). *گل رنج‌های کهن*. به کوشش علی دهباشی. چ اول. تهران: نشر ثالث.
- خرم‌شاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۸۵). *حافظ‌نامه*، ج اول. چ دوم. تهران: نشر علمی و فرهنگی.
- خرم‌شاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۸۶). *از سبزه تا ستاره*. چ اول. تهران: نشر قطره.
- خسروی، حسین. (۱۳۸۹). «سبک شعر رودکی». *نشریه زبان و ادبیات فارسی*. دوره ۱. شماره ۱، صص ۶۷-۹۵.
- *درخت معرفت*. (۱۳۷۸). به اهتمام علی اصغر محمدخانی. چ دوم. تهران: نشر سخن.
- رستگار، منصور. (۱۳۵۷). *مقالاتی درباره زندگی و شعر حافظ*. چ سوم. شیراز: نشر دانشگاه پهلوی.
- رودکی سمرقندی، جعفر بن محمد. (۱۳۷۳). *دیوان اشعار*. چ اول. براساس نسخه سعید نفیسی و ی. براگینسکی. تهران: نشر نگاه.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۹). *با کاروان خله*. چ دوازدهم. تهران: انتشارات علمی.
- دبیرسیاقی، محمد. (۱۳۷۰). *پیشاهنگان شعر فارسی*. چ سوم. تهران: شرکت کتاب‌های جیبی.
- سعدی شیرازی، مصلح‌الدین. (۱۳۸۵). *غزل‌های سعدی*. تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی. تهران: نشر سخن.
- سوزنی سمرقندی، محمد بن علی. (۱۳۳۸). *دیوان اشعار*. به اهتمام ناصرالدین شاه حسینی. تهران: نشر امیرکبیر.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۸). *هنزاره دوم آهوی کوهی*. چ دوم. تهران: سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۷). *این کیمیا هستی*، ج ۱. چ دوم. تهران: نشر سخن.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۶۹). *سیر غزل در شعر فارسی*. تهران: نشر فردوسی. چاپ دوم.

- صورتگر، لطفعلی. (۱۳۶۸). *نامه صورتگر*. به کوشش کوب صفاری. (صورتگر). تهران: پازنگ
- عنصری بلخی، حسن بن احمد. (۱۳۶۳). *دیوان اشعار*. تهران: نشر سنایی.
- فرخی سیستانی، علی بن جولوغ. (۱۳۷۱). *دیوان اشعار*. به کوشش محمد دبیرساقی. چ چهارم. تهران: نشر زوار.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۷۸). *درباره ادبیات و نقد ادبی*، ج ۲. چ سوم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- فروزانفر، بدیع الزمان. (۱۳۶۹). *سخن و سخنوران*. چ چهارم. تهران: انتشارات خوارزمی.
- فلاح، غلامعلی. (۱۳۹۵). « ساختار اشعار رودکی ». *متن‌شناسی ادب فارسی*. دانشگاه اصفهان. دوره جدید. شماره ۴، صص ۱۵-۲۸.
- محمدی، هاشم. (۱۳۸۷). « تأثیر شاعران سده‌های سوم و چهارم بر حافظ ». *مجله زبان و ادبیات فارسی*. سال ۴. شماره یازده، صص ۱۳۷-۱۵۰.
- مدبری، محمود. (۱۳۷۰). *شرح احوال و اشعار شاعران بی‌دیوان*. تهران: نشر پانوس.
- مرادی غیاث‌آبادی، رضا. (۱۳۸۰). *سرودهایی از اوستا*. تهران: نشر نوید.
- منزوی، حسین. (۱۳۸۸). *مجموعه اشعار*. تهران: نشر آفرینش.
- ملاح، حسینعلی. (۱۳۶۳). *حافظ و موسیقی*. چ اول. تهران: نشر فرهنگ و هنر.
- میرافضلی، سیدعلی. (۱۳۶۹). « زین قصه دراز. حرف‌هایی دیگر درباره تأثیر پیشینیان بر حافظ ». (۱ و ۲) *نشر دانش*. شماره ۵۸ و ۵۹، صص ۱۸-۲۵ و ۳۴-۴۳.
- مینوی خرد. (۱۳۹۱). به کوشش احمد تفضلی و ژاله آموزگار. چ اول. تهران: نشر توس.
- ناطق، هما. (۱۳۸۳). *حافظ، خنیاگری، می و شادی*. چ دوم. بی‌جا: شرکت نشر کتاب.
- نفیسی، سعید. (۱۳۳۸). « چند نکته تازه درباره رودکی ». *مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران*. شماره ۳. سال ششم، صص ۲۱-۳۹.
- هروی، موفق‌الدین. (۱۳۷۱). *الابنیه عن حقایق الادویه*. تصحیح احمد بهمنیار. تهران: نشر دانشگاه تهران.
- یوسفی، غلامحسین. (۱۳۷۹). *چشمه روشن*. چ نهم، تهران: نشر علمی.

